Łukasz Czarnecki¹

Wpływ sporów konstytucyjnych na pozycję ustrojową Prezydenta w Meksyku

Słowa kluczowe: spory konstytucyjne, Prezydent, Konstytucja, Meksyk

Keywords: constitutional disputes, President, Constitution, Mexico

Streszczenie

Konstytucja z 1917 r. *expressis verbis* wyraziła konstytucyjno-ustrojowe zasady podziału władz w Meksyku. W praktyce egzekutywa posiadała dominującą rolę. W latach osiemdziesiątych nastąpiła powolna transformacja ekonomiczna i polityczna, która wypłynęła na ukształtowanie się demokratycznego ustroju państwa. Szczególną rolę zaczęło odgrywać niezależne sądownictwo, a zwłaszcza pozycja Sądu Najwyższego Meksyku (SCJN). Ważną praktyką ustrojową po reformie z 1994 r. stało się rozstrzyganie sporów konstytucyjnych (*controversias constitucionales*) organów władzy wykonawczej z organami władzy ustawodawczej zarówno na szczeblu federalnym jak i stanowym. SCJN stał się arbitrem rozstrzygającym o kolizjach. Rodzi się pytanie o zakres wpływów sporów konstytucyjnych od okresu transformacji, a konkretnie od połowy lat dziewięćdziesiątych na pozycję ustrojową Prezydenta? Opierając się na analizie treści aktów normatywnych i biorąc pod uwagę ich tło historyczne, można wysnuć konkluzję, że – pomimo transformacji – władza prezydencka wywiera wciąż istotny wpływ na władzę sądowniczą w Meksyku.

¹ ORCID ID: 0000-0002-0424-7188, doktor, Narodowy Uniwersytet Autonomiczny Meksyku. E-mail: lukasz@comunidad.unam.mx.

Abstract**The impacts of constitutional disputes
on the position of President in Mexico**

The Constitution of 1917 *expressis verbis* expressed the constitutional principles of the division of powers in Mexico. In practice, the executive branch had a dominant role. In the eighties, there was a slow economic and political transformation that shaped the formation of the democratic system of the state. The independent judiciary, in particular the position of the Supreme Court of Mexico (SCJN), began to play a special role. An important systemic practice after the 1994 reform was the settlement of constitutional disputes (*controversias constitucionales*) of executive organs with legislative bodies at both federal and state levels. SCJN became an arbitrator deciding on collisions. A question arises about the scope of influence of constitutional disputes on the political position of the President from the mid-nineties? Based on the analysis of the content of normative acts and taking into account their historical background, one can conclude that – despite the transformation – presidential power still exerts a significant influence on the judiciary in Mexico.

I. Wstęp²

Celem artykułu jest analiza pozycji ustrojowej Prezydenta Meksyku w świetle praktyki orzeczniczej Sądu Najwyższego (*Suprema Corte de Justicia de la Nación*, SCJN) w zakresie sporów konstytucyjnych (*controversias constitucionales*)³. Ustrojodawca użył terminu „spór konstytucyjny”, który – wszakże odnosi się do sporu kompetencyjnego⁴ *prima facie* – jednak posiada on wymiar konstytucyjny. Zostanie przeprowadzona analiza instytucji sporu w perspektywie

² Autor chce zadedykować ten artykuł Profesorowi doktorowi habilitowanemu Marianowi Grzybowskiemu. Autor chce ponadto wyrazić podziękowanie anonimowym recenzentom za konstruktywne obserwacje, które pomogły w lepszej redakcji poniższego eseju.

³ Należy zauważyć, że językowe dosłowne tłumaczenie „*controversias constitucionales*” oznacza „spór konstytucyjny”. Natomiast w polskiej praktyce występuje instytucja sporu kompetencyjnego.

⁴ W doktrynie polskiej występuje spór pomiędzy centralnymi konstytucyjnymi organami państwa, które „uznały się za właściwe” lub „wydały rozstrzygnięcie”. Występuje zatem spór

historycznej, zwłaszcza w kontekście nowelizacji Konstytucji Meksyku z 1917 r. w latach dziewięćdziesiątych, co stanowiło także o jej polityczno-ustrojowym wymiarze. Nowelizacja ta oznaczała *expressis verbis* powolną transformację od okresu hegemonicznej partii PRI i jej najwyższym przedstawicielem – Prezydentem. Charakterystyką okresu przedtransformacyjnego był *de facto* zanik trójpodziału władzy. Czas demokratycznej koabitacji i współzależności organów konstytucyjno-ustrojowych wymógł nową konfigurację władzy. Jak na tym tle kształtowała się pozycja ustrojowa Prezydenta Meksyku?

II. Kontekst historyczny

Aby przeanalizować relacje Prezydenta z władzą sądowniczą pożądane jest – również dla praktyki ustrojowej – odniesienie się do okresu przed uzyskaniem niepodległości Meksyku, tj. przedziału czasowego 1521–1810. Ogromne znaczenie w tym względzie miało powołanie Trybunału Świętego Oficjum Inkwizycji Nowej Hiszpanii w 1571 r.⁵, który zajmował się cenzurą i kontrolą w okresie trzech stuleci, aż do 1820 r., czyli funkcjonował w początkowych latach niepodległości Meksyku. Wywierał on wpływ na kształtowanie procesowego prawa karnego, cywilnego oraz życia społecznego w Meksyku⁶. Trybunał zajmował się sprawami zwłaszcza rozpowszechniania zakazanych ksiąg⁷, często naukowych, wbrew tradycji Kościoła, przyznawania pozwoleń (*licencias*) do czytania zakazanych traktatów⁸, niewłaściwych praktyk religijnych oraz życia osobistego⁹.

co do właściwości rzeczowej, natomiast spór co do właściwości miejscowej nie może zaistnieć. Zob. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego sygn. akt Kpt 1/08 z 23.06.2008 r.

⁵ Powołany pierwotnie w 1204 r. przez Papieża Innocentego III we Francji.

⁶ Inkwizycja w Meksyku ma bogate źródło archiwalne, które znajduje się przede wszystkim w *Archivo General de la Nación* i *Archivo Histórico de la Secretaría de Salud*.

⁷ Zob. AGN, Instituciones Coloniales. Inquisición. vol. 1598. No. 13424/13, exp. 13. Proces za przetrzymywanie ksiąg zakazanych. México. Proces przeciwko José Losada, za przetrzymywanie i czytanie ksiąg zakazanych „y ser adicto a las cosas de Francia”.

⁸ Zob. AGN, Instituciones Coloniales. Inquisición. vol. 1094. Exp. 107. Przyznaje się pozwolenie do czytania ksiąg zakazanych doktorowi Pedro Arrese, sekretarzowi arcybiskupa Gwatemali; AGN, Instituciones Coloniales. Inquisición. vol. 1094. Exp. 135. Przyznaje się pozwolenie do czytania ksiąg zakazanych Tomaszowi González Calderón, oidor de la Real Audiencia.

⁹ Zob. AGN, Instituciones Coloniales. Inquisición. vol. 1103. Exp. 46. List od komisarza z Guadalajary na temat gromadzonych ksiąg zakazanych i innych rzeczy. W dokumencie

System inkwizycyjny był zorganizowany hierarchicznie, co – w jakimś sensie – oddziaływało na formowanie się władzy (nie tylko kościelnej) i rzutowało na kształtowanie się najwyższej władzy wykonawczej w XIX w. W systemie inkwizycyjnym dochodzenie miało podwójny wymiar: administracyjny, gdzie procedurę wyjaśniania przestępstw prowadził prokurator monarchiczny (źródło sprawiedliwości króla) oraz wymiar eklezjalny, zgodny z prawem kanonicznym.

W Konstytucji hiszpańskiej z Kadyksu z 1812 r., król otrzymał szerokie uprawnienia w zakresie nominacji sędziów, którzy winni być – zgodnie z art. 279 – „wierni Królowi” (*ser fieles al Rey*)¹⁰. Właściwie Konstytucja z Apatzingán¹¹ z 1814 r. implementowała po raz pierwszy system trójpodziału władz. Powstał wtedy Najwyższy Trybunał Sprawiedliwości. Meksyk zaadaptował europejski system *civil law*, ale również praktyka ustrojowa czerpała z tradycji systemu *common law*. Konstytucja z 1857 r. przyznała niespotykane wysoki status Sądowi Najwyższemu, albowiem jego prezes był wybierany – obok prezydenta – w wyborach częściowo powszechnych. Pierwszy prezesem w taki sposób wybranym został Benito Juárez.

Władza sądownicza w konstytucji z 1824 r. przyjęła na wzór USA, system podwójnej jurysdykcji – federalnej i stanowej. Od Konstytucji z 1857 r. została wprowadzona – na wzór *judicial review* – instytucja ochrony gwarancji konstytucyjnych tzw. *amparo*. Dla praktyki ustrojowej określającej relacje między sądami federalnymi i stanowymi miał kazuś *amparo Miguel Vega v. Tribunal Superior de Sinaloa*. W orzeczeniu (tzw. *auto*) z 27 kwietnia 1869 r. SCJN uchylił wyrok Trybunału w Sinaloa, który wydał wyrok zakazu sprawowania funkcji obrońcy przez Miguela Vegę. Od tego momentu rozpoczął się proces centralizacji władzy sądowniczej. Ponadto Meksyk nie ukształtował silnego sądownictwa stanowego, albowiem w okresie ponad 300 lat kolonii w Nowej Hiszpanii nie rozwijała się funkcja prawnika i po uzyskaniu

znajduje się lista tych ksiąg, oskarżenie o poligamię przeciwko Ascensio Terrazas, bigamie, o chrztał Indian na *ranchos*, mówiąc im: „Chrzczę was w imię galba i kury, Guadaluja”.

¹⁰ Konstytucja z Kadyksu z 19 marca 1812 r., tekst w j. hiszpańskim dostępny na stronie: http://www.congreso.es/docu/constituciones/1812/ce1812_cd.pdf (15.01.2019).

¹¹ Konstytucja z Apatzingán z 22 października 1814 r., tekst w j. hiszpańskim dostępny na stronie: http://www.biblioteca.tv/artman2/publish/1814_111/Decreto_constitucional_para_la_libertad_de_la_Am_rica_mexicana_sancionado_en_Apatzingan_22_de_Octubre_de_1814.shtml.

niepodległości oraz po przyjęciu Konstytucji z 1824 r. występował brak profesjonalnie wykształconych osób mogących objąć stanowiska w sądach stanowych, stąd tendencje do powstania sądownictwa scentralizowanego¹².

Na kształt władzy sądowniczej miała wpływ silna władza wykonawcza, zwłaszcza w okresie Porfirio Díaza w drugiej połowie XIX w. nastąpiła jej pełna subordynacja. Ostatnimi obrońcami niezależności Sądu Najwyższego byli prezesi José Luis Iglesias i Ignacio Vallarta. Konstytucja z 1917 r.¹³ opierała się na zasadzie trójpodziału władz, ale SCJN był podporządkowany wpływom Prezydenta, później – od 1929 r. – hegemonicznej Partii Rewolucyjno-Institutionalnej (PRI). Po nowelizacji w 1928 r. Prezydent zaczął uczestniczyć w powoływaniu sędziów Sądu. Od tego momentu przedstawiał on listę z trzema kandydatami Senatowi, który głosuje i desygnuje w okresie 10 dni większością dwóch trzecich ustawowej liczby senatorów. Jeżeli Senat tego nie dokonał w wyznaczonym terminie albo odrzucał dwie listy z prezydenckimi kandydatami, wtedy Egzekutywa powoływała sędziów. W kolejnych latach rola Sądu upadła na znaczeniu, jej skład został poszerzony z 16 do 21 członków.

Podsumowując, pozycja ustrojowa Prezydenta była silna i ukształtowała się na mocy praktyki polityczno-ustrojowej od okresu dyktatury Porfirio Díaza do połowy lat dziewięćdziesiątych, kiedy nastąpiła nowelizacja Konstytucji.

III. Nowelizacja Konstytucji i jej wpływ na pozycję ustrojową Prezydenta

W połowie lat dziewięćdziesiątych doszło do kryzysu ekonomicznego („*efecto Tequila*”)¹⁴. Ponadto wybuchło powstanie Zapatystów w Chiapas 1 stycznia

¹² H. Fix-Zamudio, *Relaciones entre los tribunales locales y los federales en el ordenamiento jurídico mexicano*, [w:] *Estudios sobre federalismo, justicia, democracia y derechos humanos*, red. D. Valadés, A.M. Hernández, Meksyk 2013, s. 120.

¹³ Konstytucja Meksyku z 5 lutego 1917 r., tekst w j. hiszpańskim dostępny na stronie: http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/ref/dof/CPEUM_orig_05feb1917_ima.pdf (15.01.2019).

¹⁴ Geneza kryzysu ekonomicznego wiązała się z systemem kursu sztywnego waluty meksykańskiej *peso* w odniesieniu do dolara, który funkcjonował do okresu prezydenta Salinas (1989–1994). Produkty meksykańskie były drogie, co powodowało ujemny bilans handlowy. Wzrósł import w efekcie liberalizacji handlu i wejścia w życie umowy o wolnym handlu między Meksykiem, USA i Kanadą (NAFTA) od 1 stycznia 1994 r. Poza tym Salinas zapożyczał

1994 r.; także w tym samym roku został zamordowany kandydat na prezydenta Luis Donaldo Colosio i wpływowy polityk PRI José Francisco Ruiz Massieu.

Bezpośrednio po wygraniu wyborów prezydenckich i objęciu władzy, jednym z pierwszych i najważniejszych zadań Ernesto Zedillo¹⁵ było przeprowadzenie reformy władzy sądowniczej, której założenia przedstawiał już przyszły prezydent 13 lipca 1994 r. Została ona wprowadzona w tempie ekspresowym, bez poddania zwyczajowym konsultacjom społecznym. Partia PRI jako partia dominująca w parlamencie mogła samodzielnie wprowadzić reformę bez wymaganych konsultacji i aprobaty partii opozycyjnych. Jednakże nawet największa partia prawicowa PAN poparła plan związany z opracowaniem i wprowadzeniem tej reformy.

Konstytucja Meksyku z 1917 r. została znowelizowana w zakresie funkcjonowania władzy sądowniczej 31 grudnia 1994 r.¹⁶ Zmieniła w sposób istotny ustrój władzy sądowniczej, w tym miała wpływ na reformę Sądu Najwyższego¹⁷. Na mocy art. 94 Konstytucji władza sądownicza obejmuje SCJN, Trybunał Wyborczy, Trybunały okręgowe kolegialne i jednoosobowe, ponadto sądy rejonowe. Funkcję administracji i nadzoru sądów – za wyjątkiem SCJN – sprawuje Rada Sądownictwa Federalnego¹⁸. Na obu

się w instytucjach i bankach zagranicznych. W grudniu 1994 r. po objęciu urzędu Prezydent Ernesto Zedillo (1995–2000) poinformował przedsiębiorców, że *peso* zostanie zdewaluowane. Do historii przeszło to pod nazwą tzw. „grudniowego błędu” (*error de diciembre*). Spowodowało to bezprecedensową ucieczkę kapitału, w efekcie 6 bilionów USD znalazło się poza Meksykiem. Doszło do zmiany na system kursu zmiennego (płynnego). Dewaluacja waluty meksykańskiej *peso* osiągnęła ponad 100%, z kursu 1 USD = 3,4 MXN do kursu 1 USD = 8 MXN w 1995 r. Ceny gwałtownie wzrosły, kredyty zostały przerwane, a bezpośrednią konsekwencją było rosnące bezrobocie. Z pomocą przyszły kolejne pożyczki od rządu Clintona i FMI, przekraczając 70 bilionów USD.

¹⁵ H. Fix-Fierro, *La reforma judicial de 1994 y las acciones de inconstitucionalidad*, „Ars Iuris” 1995, vol. 13, s. 115.

¹⁶ Konstytucja Meksyku z 5 lutego 1917 r., ze zmianami wprowadzonymi 31 grudnia 1994 r., tekst w j. hiszpańskim dostępny na stronie: https://www.scjn.gob.mx/sites/default/files/cpeum/decretos_reformas/2016-12/00130133_24.pdf (20.03.2019).

¹⁷ W tekście używam zamiennie Sąd Najwyższy Sprawiedliwości Narodu (*Suprema Corte de Justicia de la Nación*), SCJN lub Sąd Najwyższy.

¹⁸ Rada jest organem władzy sądowniczej z niezależnością techniczną, własnym zarządzaniem i prawem do wydawania uchwał. Instytucja ta składa z siedmiu członków, z których jeden jest przewodniczącym SCJN, który jest prezesem SCJN, a pozostali członkowie (*Consejeros*) wyznaczeni przez Izbę plenarną SCJN, większością co najmniej ośmiu głosów, spośród

szczeblach sądownictwa – federalnego i stanowego – nastąpiła transformacja. Proces otwarcia na kapitał zagraniczny i modernizacja oznaczała dostosowanie do sprawnego systemu rozwiązywania sporów. Państwo miało zapewnić minimalne warunki do bezpieczeństwa prawnego dla podmiotów lokujących kapitał. Wzrósł budżet przeznaczony na system judykatury. W 1980 r. budżet federacji przeznaczył 0.06% wydatków na organizację władzy sądowniczej, w 2000 r. – 0.56%, a w 2002 r. – 1%; w praktyce struktura się rozrosła, w 1970 r. było 55 sądów rejonowych (*Juzgados de Distrito*) i 13 Trybunałów okręgowych kolegiałnych, a w 2001 r. – 252 i 154 odpowiednio¹⁹. W latach 1995–1998 pośród sporów konstytucyjnych 93% stanowiły konflikty gminy ze stanami federalnymi.

Sąd Najwyższy zmienił swój kształt, zmniejszając swój ustawowy skład z 26 sędziów²⁰ do 11. Sędziowie są powoływani na 15-letnie kadencje, z możliwością powtórnego wyboru w przypadku tych sędziów, którzy mieli status sędziego tymczasowego (w jęz. hiszp. „*provisional*”) lub *ad interim* (w jęz. hiszp. „*interino*”). W momencie wyboru muszą spełniać określone w ustawie kryteria m.in. wymagane jest posiadanie minimum tytułu licencjata z dziedziny prawa co najmniej od 10 lat. Powołano również nową instytucję – Radę Sądownictwa Federalnego (CJF), która została wyposażona w szerokie kompetencje administracyjne. Te zadania i kompetencje administracyjne znajdowały się wcześniej, aż do momentu reformy z 1994 r., w gestii Sądu Najwyższego. Zgodnie z art. 96 Konstytucji: „W celu mianowania sędziów Sądu Najwyższego, Prezydent przedkłada listę z trzema kandydatami Senatowi, który wyznacza sędziego do obsadzenia wakatu. Wybór odbywa się w drodze głosowania większością dwóch trzecich głosów obecnych członków Senatu w ciągu trzydziestu dni. Jeżeli Senat nie obsadzi w tym terminie wakatu, Prezydent wyznaczy sędziego z listy. W przypadku, gdy Senat odrzuci w całości listę z prezydenckimi kandydatami, Prezydent przedstawi nową listę z wnioskiem zgodnie z dyspozycją art. 96 ust. 1. Jeśli również ta druga li-

sędziów Trybunałów Okręgowych oraz sędziów Sądów Rejonowych (3), mianowanych przez Senat (1) i przez Prezydenta Republiki (1).

¹⁹ M. Carbonell, *El nuevo papel del poder judicial y la transición a la democracia en México*, [w:] *Estudios sobre federalismo, justicia...*, s. 12.

²⁰ Na oznaczenie sędziów w Meksyku używa się terminu *ministros*, które tłumaczy się jako ministrowie i nie jako *jueces*, termin oznaczający sędziów.

sta zostanie odrzucona to na stanowisko sędziego zostanie powołana osoba z tej listy, wybrana przez Prezydenta²¹.

Tryb powołania prezesa (*Presidente*) SCJN określają przepisy Prawa Organicznego Władzy Sądowej Federacji. Na mocy art. 14 jest on powoływany na czteroletnią kadencję przez pozostałych sędziów SCJN, bez możliwości reelekcji²². Sędzia może dobrowolnie zrezygnować z pełnienia funkcji lub po osiągnięciu wymaganego ustawowo wieku przejść na emeryturę.

Do najważniejszych kompetencji Sądu Najwyższego należy – obok dokonywania kontroli konstytucyjnej aktów prawnych poprzez stosowanie skargi na niekonstytucyjność normy prawnej²³ (*acción de inconstitucionalidad*) oraz ochrony praw (*amparo*)²⁴ – rozstrzyganie sporów konstytucyjnych (*controversias constitucionales*).

²¹ Artykuł nowelizowany DOF 08.20.1928, DOF 12.31.1994.

²² Art. 14 Ustawa Organiczna Władzy Sądowej Federacji (*Ley Orgánica del Poder Judicial de la Federación*) z 26 maja 1995 r. DOF 18.06.2018.

²³ Należy odróżnić instytucję skargi konstytucyjnej w ustroju RP od skargi na niekonstytucyjność normy prawnej w ustroju Meksyku. W Polsce na mocy art. 79 Konstytucji wnieść ją może każdy czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ale zgodnie z orzecznictwem TK w związku z art. 188 pkt. 5: „Przesłanką jej wniesienia nie jest jakiekolwiek naruszenie tych wolności i praw, ale tylko takie, które zostało dokonane przez sąd lub organ administracji publicznej, i to przez działanie określone słowami: „orzekł ostatecznie”. Przedmiotem sprawowanej przez TK kontroli w procedurze skargi konstytucyjnej jest nie orzeczenie, prowadzące do naruszenia wolności lub praw człowieka i obywatela, ale przepis ustawy lub innego aktu normatywnego stanowiący podstawę jego wydania. Rozpoznanie skargi konstytucyjnej polega zatem na badaniu hierarchicznej zgodności z Konstytucją RP aktu normatywnego stanowiącego podstawę ostatecznego rozstrzygnięcia” Zob. *Konstytucja RP Tom II. Komentarz Art. 87–243*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 1162–1163. Natomiast skarga na niekonstytucyjność normy prawnej w Meksyku polega na wniesieniu skargi do Sądu Najwyższego w zakresie możliwej kontradykcyjności normy ogólnej i Konstytucji przez tylko organa państwowe, na mocy art. 105 pkt. II Konstytucji: a) 33% deputowanych, b) 33% senatorów, c) Prezydenta, d) 33% członków organu ustawodawczego stanu, e) *uchylony*, f) partie polityczne, g) Narodową Komisję Praw Człowieka, h) komisje z mocy art. 6 Konstytucji w zakresie dostępu do informacji publicznej, i) Prokuratora Generalnego Republiki.

²⁴ Wprowadzona reforma spowodowała ponadto zmiany w procedurze orzeczeń o ochronie praw (*juicio de amparo*). Należy podkreślić, że *amparo* dotyczy – oprócz ściśle konstytucyjnego wymiaru badania zgodności ustaw z Konstytucją w przedmiocie ochrony praw człowieka *habeas corpus act* – również kontroli legalności aktów instytucji sądowych lub administracyjnych. Zob. J.L. Soberanes Fernández, *Sistema jurisdiccional mexicano, Cuadernos Constitucionales*

IV. Uregulowanie sporów konstytucyjnych

Artykuł 105 pkt. I Konstytucji Meksyku dotyczy sporów konstytucyjnych. Jednakże aktualne brzmienie tego przepisu jest inne niż to unormowanie w 1917 r. Ówczesnie dotyczyło ono rozstrzygania sporów między dwoma stanami, sporów władzy jednego stanu w sprawie konstytucyjności lub rozwiązywania sporów w sprawie konfliktów między Federacją i jednym bądź innymi stanami.

Artykuł 105 Konstytucji Meksyku został w sumie czterokrotnie zmodyfikowany począwszy od 1917 r.²⁵ Po nowelizacji z 15 sierpnia 2016 r., spory konstytucyjne, z wyjątkiem tych dotyczących spraw wyborczych, obejmują: a) Federacji z jednostką federacyjną, b) Federacji z gminą, c) władzy wykonawczej z Kongresem Unii; z każdą z izb Kongresu lub Stałą Komisją, d) jednostką federacyjną z drugą, e) i f) uchylony²⁶, g) dwóch gmin z różnych stanów, h) dwóch ustrojowych władz tego samego stanu, w sprawie konstytucyjności ich aktów lub ich przepisów ogólnych, i) stanu ze swoją gminą, w sprawie konstytucyjności ich aktów lub przepisów ogólnych, j) jednostki federacyjnej z gminą innego stanu lub wytyczonym rozgraniczeniem Miasta Meksyku, w sprawie konstytucyjności tych aktów lub przepisów ogólnych, k) uchylony²⁷, l) dwóch autonomicznych organów konstytucyjnych, między jednym z nich z władzą wykonawczą lub Kongresem w sprawie konstytucyjności swoich aktów lub przepisów ogólnych. Dotyczy podmiotu gwarantującego dostęp do informacji na mocy art. 6 Konstytucji, czyli Federalnego Instytutu Dostępu do Informacji.

México-Centroamérica, Meksyk 1999, s. 13. Instytucja *amparo* jest formą bardzo kosztowną, na którą ubodzy obywatele Meksyku nie mogą sobie pozwolić.

²⁵ Pierwsza nowelizacja została uchwalona 25 października 1967 r.; druga, 25 października 1993 r., wprowadzała przepis o sporach między Dystryktem Federalnym Meksyku i ustrojowymi organami federacji; trzecia, 31 grudnia 1994 r.; i czwarta, 15 sierpnia 2016 r. Zmiany po tej ostatniej nowelizacji dotyczyły przede wszystkim likwidacji Dystryktu Federalnego i powołania Miasta Meksyku (*Ciudad de México*, CDMX), ponadto został wprowadzony nowy przepis o uprawnieniu autonomicznych organów do wnoszenia sporów.

²⁶ W 2016 r. doszło do kolejnej nowelizacji, na mocy której uchylono przepisy w odniesieniu do e) sporów stanu z Dystryktem Federalnym, f) Dystryktu Federalnego z gminą. Zob. Konstytucja z 1917 r. DOF 15.08.2016.

²⁷ Dwoma organami DF. Zob. DOF 15.08.2016.

Zgodnie z orzecznictwem SCJN spór konstytucyjny wyróżnia się od skargi na niekonstytucyjność normy prawnej²⁸ tym, że jest to szczególnie środek ustanowiony w celu zapewnienia zasady podziału władz, gdzie następuje naruszenie obszarów jurysdykcyjnych określonych w Konstytucji. Natomiast w skardze na niekonstytucyjność istnieje sprzeczność między zaskarżonym przepisem i Konstytucją federalną. Ponadto, spór może być podnoszony tylko przez organy administracji rządowej federalnej, stany, miasta i Miasto Meksyk w przeciwieństwie do skargi na niekonstytucyjność, która może być wniesiona przez organa wymienione w art. 105 pkt. II.

W przypadku sporu wnioskodawca stwierdza istnienie szkody dla niego samego, natomiast w skardze przedkłada się wniosek do Sądu Najwyższego celem dokonania abstrakcyjnej analizy konstytucyjności normy. Ponadto, w sporze przeprowadza się cały proces – od złożenia pozwu, otrzymania odpowiedzi na pozew, przedkładania dowodów, pisma procesowe aż po wyrok – podczas gdy w przypadku skargi procedura jest otwarta. Kolejna różnica polega na tym, że w sporach nie można kwestionować norm z materii wyborczej, podczas gdy w przypadku niekonstytucyjności można podnosić wszelkie normy. W sporze mogą być kwestionowane ogólne zasady i akty, natomiast orzeczenie o niekonstytucyjności na miejsce tylko w odniesieniu do normy prawnej.

Skutki wyroku w sporze w sprawie ogólnych zasad będą polegały na stwierdzeniu nieważności ze skutkiem ogólnym przepisów – pod warunkiem, że zostały orzeczone większością co najmniej ośmiu głosów sędziów Sądu Najwyższego. Wyrok o niekonstytucyjności normy prawnej będzie posiadał ogólne skutki, o ile zostanie przyjęta przez co najmniej ośmiu sędziów Sądu. Kontrola konstytucyjności dokonywanej na podstawie skargi na niekonstytucyjność obejmuje przykładowo sprawy dotyczące godności ludzkiej²⁹, praw człowie-

²⁸ Zob. Teza SCJN z sierpnia 2000 r., nr P./J. 71/2000, SJF, T. XII, s. 965. *Controversias constitucionales y acciones de inconstitucionalidad. Diferencias entre ambos medios de control constitucional*.

²⁹ Zob. Skarga na niekonstytucyjność 96/2014 i 97/2014. *Komisja Praw Człowieka DF i Narodowa Komisja Praw Człowieka v. niektórym artykułom ustawy o ruchu DF (Ley de Movilidad del Distrito Federal)*. Autorytaryzm przejawia się w ograniczaniu praw do ruchu osób niepełnosprawnych. Teza SCJN z października 2014 r., nr 1a. CCCLIV/2014 (10a.), Gaceta SJF, Libro 11, Tom I, s. 602. „Godność ludzka stanowi standard prawny, który gwarantuje prawo podstawowe na rzecz osób i nie stanowi tylko prostej deklaracji etycznej”.

ka, zakazu ograniczenia prawa do wolności zgromadzeń³⁰, dostępu do informacji publicznej przez urzędników organów władzy federalnej, wykonawczej i ustawodawczej³¹.

Biorąc pod uwagę teleologię sporu, Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że nie każda kolizja kompetencji będzie sporem konstytucyjnym. Zostaną zaliczone do kategorii sporów tylko te, które są związane z ustrojową zasadą podziału władz oraz z zasadą dotyczącą klauzuli federalnej.

Sąd Najwyższy wyznaczył określony kodeks kompetencji w odniesieniu do relacji na szczeblu stanowym; po pierwsze, gubernator ma obowiązek wykonywania prawa oraz wydawania niezbędnych aktów dla prawidłowego wypełnienia zasad zawartych zarówno w Konstytucji federalnej, jak i lokalnej oraz ustawach wydanych przez Kongres; po drugie, organy ustawodawcze w stanach są uprawnione do wydawania ustaw, w szczególności ustaw regulujących administrację wewnętrzną stanu oraz administrację miejską; po trzecie, gminy mają uprawnienia wynikające z Konstytucji zarówno federalnej jak i stanowej do stowarzyszania się, współpracowania oraz koordynowania wspólnych działań³².

W praktyce orzeczniczej niezbędne jest wydanie aktu lub przepisu ze szkodą dla tego organu, który może dotyczyć nie tylko naruszenia władzy, lecz wywołać ściśle określony efekt na dowolnym obszarze, mieszczącym się w sferze jej oddziaływania, wynikający ustrojowo z Konstytucji Meksyku. Jednak pomimo szerokiego pojmowania zasady naruszenia, należy stwierdzić, że amplituda zawsze była rozumiana w kontekście szkody dla obszarów kompetencyjnych głównych organów państwa³³. Celem sporu konstytucyjnego jest rozstrzygnięcie o kompetencjach pomiędzy różnymi organami ustrojowymi federacji. Według Juventico Castro: „Spory konstytucyjne mają na celu unieważnianie ogólnych przepisów lub aktów innych podmiotów ustrojowych, na podstawie orzeczenia, że takie przepisy lub działania nie są zgodne z Konstytucją,

³⁰ Skarga na niekonstytucyjność 1/2015 z kwietnia 2018 r., *CNDH v. Stan Tlaxcala y art. 160 de la Ley de Seguridad Pública del Estado de Tlaxcala*. Gaceta de SJF, Libro 53, T. 1, s. 15. Autorytaryzm władz stanowych przejawia się w kontroli zgromadzeń.

³¹ Skarga na niekonstytucyjność 70/2016 z sierpnia 2017 r., *Deputowani federalni v. Kongres i Władza wykonawcza*, Gaceta SJF, Libro 45, T. 1, s. 99. Prawo do dostępu do informacji publicznej na mocy art. 6 Konstytucji.

³² Teza SCJN z kwietnia 1997 r., P./J. 25/97, SJF, T. V, s. 132.

³³ Spor konstytucyjny 117/2014 z 11 grudnia 2015 r., SJF, Libro 25, T. I.

rozstrzygając ponadto o sporach w zakresie ustanowienia granic między stanami, celem przestrzegania Konstytucji”³⁴.

W literaturze dzieli się spory konstytucyjne na wewnętrzne i zewnętrzne³⁵. Do sporów konstytucyjnych wewnętrznych zalicza się: 1) W obrębie Federacji – cztery rodzaje: a) Władza wykonawcza przeciwko Kongresowi; b) Władza wykonawcza przeciwko Izbie Deputowanych; c) Władza wykonawcza przeciwko Senatowi; d) Władza wykonawcza przeciwko Stałej Komisji. 2) W obrębie stanu (*estado*) – pięć rodzajów: a) Władza wykonawcza przeciwko Izbie Deputowanych stanu; 2) Władza wykonawcza przeciwko Stałej Komisji Kongresu stanowego; c) Władza wykonawcza przeciwko Wyższemu Trybunałowi Sprawiedliwości stanu; d) Izba Deputowanych przeciwko Wyższemu Trybunałowi Sprawiedliwości stanu; e) Ustawodawcza władza stanu lub Komisja Stała stanu przeciwko Wyższemu Trybunałowi Sprawiedliwości stanu.

Do sporów konstytucyjnych zewnętrznych należą między innymi: 1) Spory horyzontalne dotyczą tego samego poziomu decentralizacji: a) stan przeciwko stanowi; b) gmina stanu przeciwko gminie innego stanu. 2) Spory wertykalne strony sporu posiadają inny stopień organizacji politycznej: a) Federacja przeciwko stanowi; b) Federacja przeciwko gminie; c) Stan przeciwko gminie tego samego stanu, d) Stan przeciwko gminie innego stanu.

V. Spory konstytucyjne w praktyce orzeczniczej

Spory konstytucyjne nabrały znaczenia od drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych. SCJN miał rozstrzygać o konfliktach pomiędzy organami władzy, między różnymi poziomami rządu na szczeblu samorządowym, władz stanowych i federalnych. Według opinii sędziego José Ramon Cossio, wniesiono do Sądu Najwyższego od 50 do 60 sporów w latach 1917–1994. Liczba ta znacząco wzrosła od stycznia 1995 r., gdy nowelizacja weszła w życie, do sierpnia 1999 r., wpłynęło do Sądu Najwyższego 348 spraw o zbadanie

³⁴ J. Castro, *El Artículo 105 constitucional*, Meksyk 1997, s. 61.

³⁵ J.A. Herrera García, *Algunas propuestas de reforma a las controversias constitucionales en México*, wykład, Meksykański Kongres Prawa Procesowego, 18–21 lipiec, CDMX 2004, s. 284–285.

niekonstytucyjności normy prawnej, z czego 274 zostało rozstrzygniętych przez tenże Sąd³⁶.

Wykres 1 przedstawia liczbę sporów konstytucyjnych pojawiających się w Meksyku latach 1997–2007. Od czasu reformy sądownictwa w 1994 r. liczba sporów systematycznie rosła i w latach 1997–2002, osiągnęła odpowiednio 85 i 394. Na przestrzeni dwunastu lat obserwuje się trzy widoczne spadki obejmujące 1999 r., 2003 r. i 2005 r., gdzie liczba rozstrzyganych sporów spadła odpowiednio do: 13, 58 i 88.

Wykres 1. Liczba sporów konstytucyjnych rozstrzyganych przez SCJN w latach 1995–2007 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Liczba sporów konstytucyjnych jako procent wszystkich spraw rozstrzyganych przez Sąd Najwyższy jest niewielka. Procent sporów konstytucyjnych wynosi 2.14 w odniesieniu do innych spraw. Na 100 spraw, które wpłynęły do Sądu, tylko 2 dotyczą sporów konstytucyjnych³⁷.

³⁶ Por. J.R. Cossio, Konferencja naukowa, Miasto Meksyk, listopad, 2016. Także: J. Bustillo, *La justicia constitucional en México. Análisis cuantitativo de las resoluciones judiciales en materia constitucional*, Meksyk 2009.

³⁷ Informacja o sporach konstytucyjnych i skardze na niekonstytucyjność, Meksyk 2018, <https://www.scjn.gob.mx> (10.01.2019).

Wykres 2 przedstawia analizę liczby sporów konstytucyjnych wnoszonych przez poszczególne stany. Stan Oaxaca zgłasza najwięcej sporów do rozstrzygnięcia. W latach 1995–2007 wniósł blisko 20% sporów o rozstrzygnięcie zgodności z Konstytucją normy prawnej do Sądu Najwyższego. Najmniejszy odsetek zaangażowania występuje w stanach Campeche (0.4%), Coahuila (0.8%), Guanajuato (0.8%), Quintana Roo (0.4%) i Zacatecas (0,4%). Wyjaśnienie dużej liczby sporów ze stanu Oaxaca³⁸ polega na tym, że Oaxaca jest stanem o największej liczbie gmin, stąd duża ilość sporów konstytucyjnych.

Wykres 2. Procent spraw, które wpływają do Sądu w zakresie sporu konstytucyjnego (pozywający) według stanu (*estado*) 1995–2007

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji SCJN

Partie opozycyjne, które zdominowały organ władzy ustawodawczej od 1997 r. lub organy władzy stanowej, zaczęły wchodzić w spory z Prezydentem i *vice-versa* – przykładowe spory obrazuje Tabela 1.

³⁸ Stan Oaxaca jest stanem, z którego pochodzi najwybitniejszy Prezydent Meksyku Benito Juárez (1806–1872), Prezydent Meksyku w latach 1858–1872.

Tabela 1. Klasyfikacja sporów konstytucyjnych zewnętrznych i wewnętrznych w praktyce niektórych orzeczeń Sądu Najwyższego

Lp.	Numer sporu konstytucyjnego	Spór	Pozwany	Pozwany	Orzeczenie w stos. do pozującego	Czas trwania (dni)
Spory konstytucyjne wewnętrzne, w obrębie Federacji						
1	22/3001	Władza ustawodawcza federalna vs. Władza wykonawcza federalna	Władza ustawodawcza federalna	Władza wykonawcza federalna	Przyznany	-
2	61/2004	Władza wykonawcza federalna vs. Władza ustawodawcza	Władza wykonawcza federalna	Władza ustawodawcza federalna (Kongres, ASF)	Przyznany (6/5)	321
3	74/2005	Władza wykonawcza federalna vs. Władza ustawodawcza federalna	Władza wykonawcza federalna	Władza ustawodawcza federalna	Przyznany	774
4	41/2006	Władza ustawodawcza federalna vs. Władza wykonawcza federalna	Władza ustawodawcza federalna	Władza wykonawcza federalna	Odmowa	720
Spory konstytucyjne zewnętrzne wertykalne						
5	47/2014	Władza wykonawcza vs. władza stanu	Władza wykonawcza federalna	Baja California Sur	Przyznany	308
6	132/2006	Władza ustawodawcza lokalna (DF) vs. Władza ustawodawcza federalna	DF (Dystrykt Federalny)	Władza ustawodawcza federalna	Odmowa	485

Źródło: Opracowanie własne.

Kontrowersje wewnętrzne obrazują kolizje między władzami, czyli ich konstytucyjno-ustrojowe uregulowania w zakresie praw i obowiązków. Natomiast zewnętrzne – konstytucyjno-ustrojowej zasady federalizmu.

Przedmiotowe znaczenie miały spory wewnętrzne w obrębie Federacji. To tam ukształtowała się ustrojowa pozycja Prezydenta w początkowych latach transformacji demokratycznej, od okresu prezydenta Vincente Foxa (2001–2006).

Izba Deputowanych podniosła kontrowersję przeciwko władzy wykonawczej Prezydenta, podległemu mu sekretarzowi stanu ds. Energii, CRE oraz SEGOB (spór nr 22/2001). Przedmiotem było „naruszenie kompetencji” (*„invasión de competencias”*) przez władzę federalną, gdzie prezydent wydał dekret, którego – zdaniem Izby – nie mógł, bo funkcja ustawodawcza nie należała do jego kompetencji. Ponadto na mocy art. 27 Konstytucji Naród posiada wyłączne uprawnienia w zakresie energii elektrycznej. Kontrowersja o serwisie publicznym energii elektrycznej została przyznana jednogłośnie Izbie Deputowanych.

W sporze nr 61/2004, sekretarz stanu ds. Energii Felipe Calderón Hinojosa – w reprezentacji prezydenta Foxa – żądał unieważnienia aktów prawnych Kongresu oraz Najwyższej Izby Kontroli Federacji (ASF), które odnosiły się do Komisji Regulacji Energii i Ministerstwa Energii. Spór konstytucyjny został rozstrzygnięty po myśli organów władzy wykonawczej³⁹. SCJN stanął na stanowisku, że ASF – organu, powstały w 1999 r. i wyposażony w kompetencje kontrolne organów administracji publicznej, w zakresie legalności i właściwości operacji finansowych – przekroczył swoje uprawnienia kontrolne w stosunku do administracji centralnej federalnej Prezydenta⁴⁰.

Przedmiotem sporu nr 74/2005 między władzą wykonawczą (Prezydentem) i reprezentującemu go Ministrowi Energii oraz Izbą Deputowanych był – znany już Sądowi – zakres kompetencji ASF. Spór był związany z poprzednim. Sąd stanął w obliczu następującego pytania: w jakiej sytuacji – w Konstytucji – istnieje prawo do kontroli okoliczności nadzwyczajnych, na które po-

³⁹ SCJN zasądził uchylenie dokumentów wydanych przez ASF: OASF/736/04 z 1 kwietnia 2004 r. skierowany do Ministerstwa Energii oraz OASF/692/04 z 1 kwietnia 2004 r. skierowany do przewodniczącego CRE.

⁴⁰ Spór konstytucyjny 61/2004, SJF, *Władza wykonawcza federalna (Ministerstwo Energii) v. Władza ustawodawcza federalna i ASF*.

woływała się ASF? Zgodnie ze stanowiskiem SCJN, nie było tych przesłanek i prawo przewodniczącego ASF do żądania kontroli nie było uzasadnione.

W sporze nr 41/2006 Izby Deputowanych przeciwko władzy wykonawczej federalnej podniesiono problematykę niekonstytucyjności rozporządzenia (*reglamento*) wydanego do ustawy generalnej o rozwoju społecznym (*Ley General de Desarrollo Social*)⁴¹. LGDS została uchwalona 2004 r. i wdrażała system oceny rozwoju społecznego oraz system pomiaru ubóstwa. Sąd miał rozstrzygnąć, jaki organ był kompetentny do ustalania listy beneficjentów (*padrón de beneficiarios*) programów społecznych. Zgodnie z ustawą, Federacja, stany i gminy miały ustanowić listę beneficjentów, natomiast rozporządzenie tylko wspomina o ministerstwie (SEDESOL). Sąd w części przyznał rację Prezydentowi, co do zakresu ustalania listy beneficjentów bowiem środki pochodziły z budżetu federalnego.

W sporze nr 132/2006 zwierzchnik Dystryktu Federalnego zakwestionował dekret, wydany na mocy federalnego prawa turystycznego, który miał naruszać konstytucyjne zasady delegowania spraw na niższe szczeble administracji. SCJN stanął na stanowisku, że prawo federalne w zakresie problematyki nie naruszało kompetencji Dystryktu.

W sporze nr 47/2014 władza wykonawcza federalna pozwała organy władzy wykonawczej stanu Baja California oraz kongres stanu⁴². Została unieważniona stanowa ustawa⁴³ o profesjonalnych usługach w edukacji, jako że została wydana w przedmiocie sprawy, której uprawnienia należą wyłącznie do federacji. Ustawa generalna o profesjonalnych usługach nauczycielskich była w tej mierze nadrzędna⁴⁴.

Podsumowując, na początku okresu transformacji SCJN był skłonny do wydawania orzeczeń wbrew Egzekutywy (22/2001). Następnie stanął na stanowisku, że Izba Deputowanych i jej organ kontroli – Najwyższej Izby Kontroli Federacji przekroczyły swoje uprawnienia (61/2004 i 74/2005). W sporze nr 41/2006 doszło do ważnej dla praktyki ustrojowej rezolucji Sądu, na mocy

⁴¹ Izba Deputowanych żądała uznania za uznanie nieważności artykułów: 15, 16, 24, 37, 41, od 44 do 49, 51, od 53 do 65, 72, 75, 77, 78, 80 i 81 Rozporządzenia DOF 18.01.2006.

⁴² Spór konstytucyjny 47/2014, *Władza wykonawcza federalna v. Władza wykonawcza stanu Baja California*. DOF 30.11.2015.

⁴³ *Ley de servicio profesional docente del Estado Baja California*, DOF 13.03.2014.

⁴⁴ *Ley General del Servicio Profesional Docente*, DOF 11.09.2013.

której nie było niezgodne prawo do ustanowienia beneficjentów programów na mocy rozporządzenia; nie naruszało to hierarchii źródeł prawa. Natomiast w sporach konstytucyjnych zewnętrznych wertykalnych SCJN przyznawał rację władzy wykonawczej.

V. Podsumowanie

Znaczenie Sądu Najwyższego jest ogromne w odniesieniu do problematyki ustrojowej. Wyznacza on bowiem granice uprawnień organów ustrojowych, które powinny *de iure* i *de facto* współdziałać ze sobą.

Należy podkreślić, że nowelizacja z 1994 r. przyczyniła się do konsolidacji Sądu Najwyższego jako Trybunału Konstytucyjnego. Zostały poszerzone jego kompetencje do wydania orzeczeń o stwierdzeniu zgodności z Konstytucją ustaw, o orzekaniu sporów pomiędzy władzami ustawodawczą i wykonawczą, jak i sporów pomiędzy stanami Federacji i ich wzajemnych relacji z Federacją. Sąd funkcjonuje jako gwarant federalizmu.

Spory konstytucyjne odnoszą się do kolizji *prima facie*, jakie powstają między organami władzy ustawodawczej i wykonawczej na różnych szczeblach federacji, jednakże w istocie mają strzec zasad normatywno-ustrojowych Konstytucji: zasady podziału władzy i zasady federalizmu. Przedmiotem konfliktu nie jest tylko relacja horyzontalna z władzą ustawodawczą⁴⁵, ale – co należy podkreślić – wyznaczanie zakresu władzy federalnej.

Istnieją awanse w postaci zmian legislacyjnych, ale również występują problemy związane z tym na ile wprowadzone zmiany są realnie demokratyczne oraz w jakim stopniu władze federalne i stanowe rozwiązują konflikty⁴⁶.

Jednakże sądzę – za profesor Ewą Łętowską⁴⁷, że mamy do czynienia z antynomią fasady i rzeczywistości. Z jednej strony, demokratyczne zmiany stworzyły ramy normatywne coraz bardziej niezależnych organów władzy, z drugiej – następuje zawłaszczanie „pola” przeciwnika. Spory konstytucyjne są orzekane w korzyść Egzekutywy w okresie transformacji demokratycz-

⁴⁵ D. Valadés, J.M. Serna, *El Gobierno en América Latina: ¿presidencialismo o parlamentarismo?*, Meksyk 2000.

⁴⁶ D. Valadés, A. Barceló Rojas, *Examen retrospectivo del sistema constitucional mexicano a los 180 años de la constitución de 1824*, Meksyk 2005.

⁴⁷ E. Łętowska, *Fasada i rzeczywistość: relacje między jurysdykcjami tworzącymi „trzecią władzę”, [w:] Ustroje, tradycja i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Mikuli, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca, Warszawa 2015, s. 749.

nej. Prezydent pozostaje silnym „graczem” – co stanowi o dziedzictwie hegemonicznej partii PRI. *Quod erat demonstrandum*.

Literatura

- Bustillo J., *La justicia constitucional en México. Análisis cuantitativo de las resoluciones judiciales en materia constitucional*, Meksyk 2009.
- Carbonell M., *El nuevo papel del poder judicial y la transición a la democracia en México*, pod red. D. Valadés, [w:] *Estudios sobre federalismo, justicia, democracia y derechos humanos*, red. D. Valadés, A.M. Hernández, Meksyk 2013.
- Castro J., *El Artículo 105 constitucional*, Meksyk 1997.
- Fix-Fierro H., *La reforma judicial de 1994 y las acciones de inconstitucionalidad*, „Ars Iuris” 1995, vol. 13.
- Fix-Zamudio H., *Relaciones entre los tribunales locales y los federales en el ordenamiento jurídico mexicano*, [w:] *Estudios sobre federalismo, justicia, democracia y derechos humanos*, red. D. Valadés, A.M. Hernández, Meksyk 2013.
- Herrera García J.A., *Algunas propuestas de reforma a las controversias constitucionales en México*, Meksykański Kongres Prawa Procesowego, CDMX 2004.
- Konstytucja RP Tom II. Komentarz Art. 87–243, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Łętowska E., *Fasada i rzeczywistość: relacje między jurysdykcjami tworzącymi „trzecią władzę”*, [w:] *Ustroje, tradycja i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Mikuli, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca, Warszawa 2015.
- Soberanes Fernández J.L., *Sistema jurisdiccional mexicano, Cuadernos Constitucionales México-Centroamérica*, Meksyk 1999.
- Valadés D., Barceló Rojas A., *Examen retrospectivo del sistema constitucional mexicano a los 180 años de la constitución de 1824*, Meksyk 2005.
- Valadés D., Serna J.M., *El Gobierno en América Latina: ¿presidencialismo o parlamentarismo?*, Meksyk 2000.